

תצפיות בוטניות

געה קיפחת בתל זרור ליד חדרה

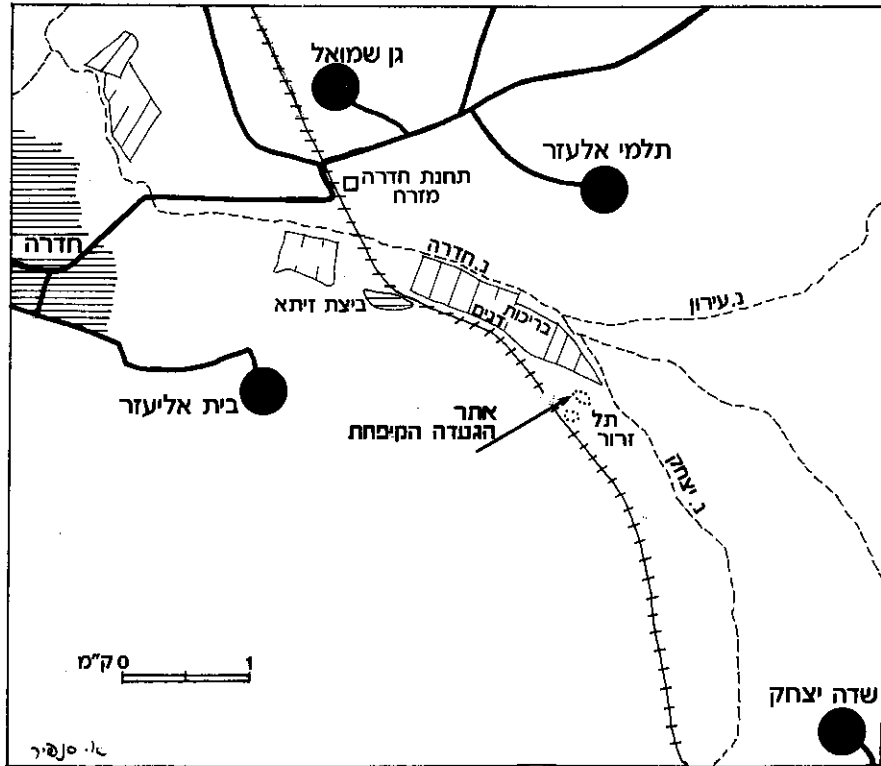
גד פולק

געה קיפחת היא מצמחי מישור החוף הנדירים ביותר בארץ. זאת, כמובן, בהנחה שצמח זה נחשב כמין נפרד **מגעה מזרחית**, הגדלה בחרמון ובגולן. **געה קיפחת** נבדלת **מגעה מזרחית** בכך שגבעוליה, המתפתחים בהמשך לענפי תפרחת, הם גבוהים (עד 80 ס"מ) וקרחים, ופרחיה כחולים. **געה מזרחית** נמוכה יותר, שעירה, וגון פרחיה נוטה מעט לכחול-סגול (דיון מפורט על הקשר בין **געה מזרחית** ל**געה קיפחת** יתפרסם גם ב"טבע וארץ").

לפי ה-Flora Palaestina (Feinbrun, 1977), גדלה **הגעה הקיפחת** בשרון, בעמק עכו ובגולן. מסקרי השדה שערכתי במישור החוף החל משנת 1981, מתברר שגעה קיפחת גדלה כיום רק בשרון. באזור זה אותרו שתי אוכלוסיות בלבד: האחת בשמורת רכס חרוצים, והיא מונה כ-50 צמחים; והשנייה בשטחי בור. כקילומטר מצפון לשמורת חרוצים, ובה גדלים, לפי הערכה, 100 פרטים. אוכלוסיות **הגעה הקיפחת** של השרון מצויות מאז שנת 1981 במעקב ומשמשות כמודל ללימוד הביולוגיה של צמחים נדירים באזור זה (פולק, 1982; פולק, 1984).

בשנת 1985 נמצאה **געה קיפחת** על-ידי ראובן דוכס גם ברמת מנשה, בנ.צ. 15702232. בביקור נוסף שערכתי באזור בפברואר 1986, מצאתי פרטים אחדים של **געה קיפחת** בקירבת מקום, בין רמות מנשה לדליה בנחל שלף (נ.צ. 15702224).

ב-7.5.1988 סייר ישי שמידור מבית-יצחק באזור שממזרח לביצת זיתא, ועל הפסגה הצפונית של תל זרור (נ.צ. 14762039, וראה מפה 1) מצא מאות צמחים בפריחה כחולה מרהיבה. הוא לא הצליח לזהות את הצמחים שראה, אך בעקבות קריאת הרשימה של אבי שמידע ועפר כהן על **געה מזרחית**, שהופיעה במדור "הצמחים הנדירים בישראל" ב"טבע וארץ" של חודש מאי 1988, הוא שיער שלפניו אוכלוסייה של מין זה. ביקרנו במקום שנית ב-19.5.1988, ואז הסתבר מעל לכל ספק שאלה הם צמחים של **געה קיפחת** ולא של **געה מזרחית**. התכונות המורפולוגיות של צמחים אלה דומות בכל לאלה של הצמחים המוכרים מאזור חרוצים: הצמחים גבוהים יחסית וקירחים. בתאריך זה הגעה עדיין פרוחה ועלוותה היתה לרוקה, חרף השרב הקשה ששרר ימים אחדים קודם לכן. לפנינו איפוא אתר חדש של **געה קיפחת** מאזור צפון השרון. באזור זה נאסף הצמח בעבר שלוש פעמים בשנות העשרים והשלושים: חדרה - על-ידי איג וזהרי ב-18.9.1926; כרכור - על-ידי איג ב-6.6.1922; פרדס-חנה - על-ידי איג וזהרי ב-28.5.1932.

תל זרור וסביבתו.

אין דיווחים מאוחרים יותר על געדה קיפחת ממקומות אלה, ויש להניח שהאוכלוסיות הללו נשמדו. איננו יודעים אם האוכלוסיה של תל זרור היא אוכלוסיה חדשה, שלא היתה קיימת בתקופה ההיא, או שמעולם לא דרכה במקום זה כף רגלו של בוטנאי אשר ידאג לדווח ולתעד.

תל זרור הוא אתר ארכיאולוגי, השוכן ליד מסילת הברזל הישנה מראש העין לחדרה-מזרח. התל בנוי משתי גבעות - צפונית ודרומית. בתל נערכו חפירות בין השנים 1964-1962, ונמצאו בו שרידים מתקופת הברונזה ואלך. במפות המנדטוריות בקנה-מידה של 1:100,000 מצוין במקום כפר ערבי קטן בשם ח'רבת תל אבו ד' זרור. געדה קיפחת גדלה רק על הגבעה הצפונית של התל, בתוך צומח עשבוני צפוף, שמרובים בו צמחי מעזבות. נוסף לכך מצויים במקום צמחים של אירוס ארם-נהריים, כנראה בבית-הקברות של הכפר הערבי.

מהו בית-הגידול של געדה קיפחת?

הפלורה (Feinbrun, 1977) מציינת בתת-גידול חוליים וחרמה כבית-גידול אופייני של געדה קיפחת. אגמי ודפני (1975) מאפיינים אותה כצמח של בתת-גידול לחים. איפיון זה מופיע גם בספר "בין שלגי חרמון", באיזכור של הגעדה הקיפחת, בפרק המוקדש לגעדה המזרחית. כל האחרים של געדה קיפחת, הידועים כיום במישור החוף וברמת מנשה, אינם מצויים בבית-גידול לחים. מאידך, אין הצמחים גדלים על חול או חול חמרה טיפוסיים, אלא הם קשורים למקומות, שהצטבר בהם סחף חמרה או סחף אחר, בעיקר בשולי ערוצים. בדרך-כלל יש לקרקע גוון אפור או חום-כהה. הקרקע עמוקה ומכילה חרסית, אך מורגש גם המרכיב החולי. בתל זרור הקרקע היא טיפוסית לתלים, ומעורבים בה גם חרסים ואבנים. נראה לנו, שזיקתה של הגעדה הקיפחת לחול היא קו מאפיון. אם קלימת זיקה כלשהי לבית-גידול לחים, הרי היא מתבטאת יותר בקירבה פיזית לנחלים: הפרטים של רמת מנשה גדלים בקירבת הערוץ של נחל שלף, שבו זורמים בחורף מים. גם באזור חרוצים גדלות האוכלוסיות ליד ערוצים השייכים למערכת הניקוז של נחל פולג. תל זרור עצמו מתנשא בקירבת שטחים ביצתיים בשולי נחל יצחק (יובל של נחל חדרה) ובקירבת בריכות דגים. עם זאת, בכל האחרים הללו לא נמצאו פרטים הגדלים בבליצה ובנחל ממש.

המספר הקטן של האוכלוסיות הקיים כיום במישור החוף, איננו מאפשר למעשה איפיון ברור של בית-הגידול. ייתכן גם שהאוכלוסיות באחרים הנוכחיים הם שרידים מקריים, שנותרו מתפוצה רחבה יותר אשר כללה בעבר מגוון רחב יותר של בתת-גידול והצטמצמה כיום מאוד.

רשימת הספרות:

1. אגמי, מ. ודפני, א. 1975. סקר מינרלי הצמחים ובעלי-החיים שנכחדו ועומדים בסכנת הכחדה בישראל. השירות לשמירת איכות הסביבה, פרסום 01-75.
2. פולק, ג. 1982. צמחים נדירים בארץ - געדה קיפחת. רתם 2, 26 - 28.
3. פולק, ג. 1984. מבחר מינרלי צמחים אופייניים לחרמה וכורכר. געדה קיפחת, רתם 13, 137-138.
4. שמידע, א. וכהן, ע. 1988. צמחים נדירים בישראל. השפתי שאיבד את שפתו - געדה מזרחית *Teucrium orientale*. טבע וארץ, ל' 8/46.
5. Feinbrun-Dothan, N. 1977. Flora Palastina III, The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem